

шматліких варіянтаў, дзе паказаны асаблівасці эвалюцыі і станаўлення характару маладой дзяўчыны, метамарфоза якой у птушку дае магчымасць прадэманстраваць яе лепшыя рысы характару.

Літаратура

1. Беларуская вусна-паэтычная творчасць: Падручнік для студ. філалаг. спец. ВНУ / Кабашнікаў К.П., Фядосік А.С., Ліс А.С. і інш. – 2-е выд., перапрац. – Мн. : Выш. шк., 1988. – 415 с.
2. Карскі, Я. Беларусы / Я. Карскі. Уклад. і камент. С. Гараніна, Л. Ляўшун; навук. рэд. А. Мальдзіс; прад. Я. Янушкевіч, К. Цвірка. – Мн. : Белар. кнігазбор, 2001. – 640 с.
3. Ефремова, Т. Толковый словарь / Т. Ефремова. Режим дост.: [<http://www.majesticworld.ru/efremova/d/51621937.html>]. Дата доступа: 20.03.2016
4. Балады ў дзвюх кнігах. Кн. 1. / Рэд. К.П. Кабашнікаў, В.І. Ялатаў. – Мн. : Навука і тэхніка, 1977. – 782 с.

**У артыкуле выкарыстоўваюцца матэрыялы навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі пры кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”.*

УДК: 811.161.2'282(477.43):393

Н. Д. Коваленко

Особливості вживання фразем у народних обрядах зимового циклу

Звернення до фразем усного народного мовлення, найтісніше пов'язаних із народними звичаями та обрядами, має вагоме значення для розвитку слов'янської етнолінгвістики. У статті проаналізовано фразеологізми народних обрядів зимового циклу. Матеріалом для дослідження слугували словники діалектної лексики та збірки текстів зв'язного мовлення з різних територій України. Виявлено взаємозв'язок та взаємозумовленість культури та мовлення; вихід фразеологічної одиниці за поле обряду та навпаки – вживання традиційних фразем в обрядотекстах; регіональні особливості побутування фразем відповідно до локальних обрядодій.

Загальновідомо, що діалектне мовлення найповніше віддзеркалює історію мови, матеріальну і духовну культуру того чи іншого народу, завдяки живим говорам дослідники суміжних дисциплін отримують неоціненні дані для своїх наук.

Незважаючи на відчутне пошквалювання досліджень з лексики та фразеології української діалектної мови, що спостерігається останнім часом, обрядово-звичаєва українська фразеологія ще й досі залишається майже поза увагою українських діалектологів. Учені неодноразово вказували на важливе місце діалектної фразеології в системі наук, зауважували, що фразеологічний склад мови якнайтісніше пов'язаний із культурою та світоглядом етносу (праці В. Мокієнка, В. Лавера, М. Демського, В. Ужченка, Г. Аркушина та ін.).

Регіональні лексикографічні праці, видання яких активізувалося в останнє десятиліття, дозволяють не тільки усвідомити багатство національної фразеології, а й уможливають вивчення локальних рис українських (та й слов'янських) діалектів, ареальних зв'язків та міжетнічних контактів. Із-поміж публікацій, які фіксують сучасний стан фразеологічної системи, особливо цінними є українські діалектні словники фразеологізмів: 1) північного наріччя (Г. Аркушин, З. Мацюк, Г. Доброльожа); 2) південно-східного (В. Ужченко, Д. Ужченко, В. Чабаненко); 3) південно-західного (Г. Аркушин, Н. Вархол та А. Івченко, Н. Кірілкова, Г. Ступінська, Я. Битківська).

Важливий матеріал для досліджень з діалектології, етнолінгвістики, етнопсихології, фольклористики знаходимо у текстах традиційних обрядів і звичаїв (родинних, календарних), які є надійним джерелом глибшого пізнання складу й особливостей семантики фразеологічних одиниць, реконструкції їх мотиваційної бази, номінацій елементів матеріальної культури тощо. Фразеологізми можуть активно функціонувати в особливих, культурно маркованих обрядово-звичаєвих текстах. Найбільше в українській діалектології досліджено весільний обряд (І. Магрицька, М. Бігусяк, О. Жвава, Л. Хомчак та ін.), менше поховальний (В. Конобродська) та родильний (Н. Гаврилук, Н. Коваленко та ін.).

До сьогодні тексти народного мовлення говірконосіїв про свята календарного циклу зберігають елементи давніх народних номінацій, вірувань і звичаїв, але досліджені діалектологами найменше. Зауважимо, що фразеологізми цієї сфери життя людини залишаються і поза словниками та матеріалами до словників.

Семантичну структуру обрядових фразеологізмів календарного циклу найдетальніше описала І. Царьова у монографії «Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнословобожанських говірок», де

доводить, що усі складники календарних обрядів утворюють понятійне поле, співвідносне з полем номінативним. Авторка переконана, що «підоснову обрядофразем можна представити контекстами – фрагментами обрядової дійсності, що покликані репрезентувати смислово й культурну інтерпретацію світу певною спільнотою» [8, с. 55].

У збірниках текстів живого говіркового мовлення з різних територій України є чимало розповідей про зимовий цикл народних звичаїв та обрядів. Найчастіше описують свято Андрія, його елементи та супровідні обрядодії (кусати калиту, ворожити на женихів, андріївські вечорниці та ін.). Особливу увагу привертають сталі вирази у таких текстах-спогадах про вечорниці у цей період, залицяння молоді, інтимні почуття. Зауважимо, що фразеологізми, що номінують інтимні почуття людей та передвесільні залицяння та вечорниці перебувають на периферії фразеологічних досліджень, проте емпірична база цих засобів у живому мовленні надзвичайно велика. Активне функціонування фразеологічних одиниць пояснюється яскравим колоритом, що містить їх внутрішня форма та компоненти (часто локальні, емоційно забарвлені).

Словник української мови фіксує лексему *збитки* у значенні 3. Пустощі, жарти із ремаркою *діалектне* [7, с. 437]; у словнику гуцульських говірок *збитки* – 1. Витівки, пустощі [5, с. 278]. У зв'язних текстах діалектного мовлення різного часу про зимові свята досить часто уживається фразеологізм *робити збитки* 'жартувати, бешкетувати', наприклад, у буковинських говірках: *а хлопці знали / що діуч'ета /перид Андреем /дол'у у /него ни'тайут і робили збитки* [3, с. 246]. Особливо жартували хлопці вночі на подвір'ях дівчат (перев'язували фіртки, виносили ворота на дах хати, ховали віз поза межами обійстя та ін.), і господарям важко було встежити за тим і впіймати жартівників: *і йек газда ни впант'рує / то /робіє усіл'екі збитки // за їх Маланку т'раба платити гроші* [3, с. 157].

У словнику говірок Західного Полісся Г. Аркушин зафіксував лексему *збиткі* [зби'тк'і, зби'тк'і] (з діалектним виявом кінцевого *i*), що вживається тільки у формі множини зі значенням 'жарти, що закінчуються якоюсь шкодою': *Крен'ко хло'нци і л'уби'ли зби'тк'і руби'ти / то кра'ли нитк'і, то заплутували* [2, с. 201, 145]. У тексті про вечорниці укладач виявив варіант *збрійність* [збр'і'йн'іст'] збір. 'бешкетування': *Хло'нци л'ека'ли д'іуча'т, роби'ли збр'і'йности* [2, с. 121].

У текстах з Буковини знаходимо інший фразеологізм: *с хлопцями жартували / били гандри тай помагали одні одним робити* [3, с. 68], де *бити гандри* ‘байдикувати, пустувати, гратися’. На Івано-Франківщині у складі фразеологізму теж уживають локальний елемент: *а во́ни ўже йак хо́т’ат та́к’і ге́ци зро́бити / то з’робл’ат та́ким с’пособом // або пати́чок об’і́йе коло кор’и́н’ця тай там у з’емл’у зато́у́че або с’ак або так* [4, с. 304].

У наддністрянських говірках української мови фразеологічний ряд ‘жартувати, бешкетувати’ доповнює вираз *провадити шутки*: *Приход’ат то шо ш / та́к’і шутки там провад’ат со́б’і / с’н’івайут / д’іу́чата балака́ют / так’іво р’іжні со́б’і там розго́вори провад’ат* [4, с. 255]. Варіант *строїти штуки* ‘забавлятися пустощами; жартувати’ подано в унікальному сучасному виданні «Лексикон Львівський: поважно і на жарт», де представлено лексику південно-західних говорів, у яких *штука* – 1. мистецтво; 2. (перев. мн. штуки) вибрики, дрібні капості, збитки, які зазвичай викликають сміх; 3. (тільки мн. штуки) фокуси [6, с. 870].

Найповніше подано фразеологічних склад говірок у словнику «Гуцульські світи. Лексикон», усе ж зауважуємо активне побутування словосполуки *на збитки* з різними значеннями і в поєднанні з іншими компонентами у складі фразем: *говорити на збитки* ‘жартувати’ [5, с. 278], *мати на збитки* ‘глузувати, кпити’ [5, с. 278], разом з тим *збиткувати(ся)* – знущатися [5, с. 278]. Таке значення відфраземної лексеми фіксуємо у сучасних діалектних текстах з Поділля: *тута ўже с’тали н’і́м’і і н’і́м’іу виган’ати / ўже в’ітсту́пали во́ни / ўже зно́у по́чали над’нами збитку́ватис’а / ўби́вати / от* (с. Заставці Старосинявського району Хмельницької області); *ну і т’і н’і́м’і доўго доўго були / пове́н город’ц’ого об’озу / на го́р’і ц’і пат’рони і т’іго / і ўс’а ц’а збро́йа / гору зава́лили / дуже ми були б’ідн’і / дуже збитку́валис’а / но йако́с’ шо ми осталис’а / бо та́к’і були шо поўби́вали / но нас / та́ко слава Бо́гу н’і́кого / збитку́валис’ то збитку́валис’а но // а по́том ўже йак по́чали во́ни в’ітсту́пати во́ни зно́у по́чали збитку́ватис’а / от / ше г’і́рше* (там само). У наддністрянських говірках виразно виявляється діалектна особливість цього регіону – вживання *ся* у зворотних дієсловах у препозиції, як перед дієсловом, так і через кілька слів від нього: *Та так с’а над л’уд’ми зби́тку́вали / шо страш’не / чи’вине́н чи не’вине́н / а х’т’іли с’а позбитку́вата* (с. Стрілківці Борщівського району Тернопільської області).

У південноволинських говірках уживають тільки *на пакість*: *ўсту́пили ду нас’н’і́м’і // о / ўсе р’убили нам на’пак’іст’* [4, с. 369].

Сполука *на збитки* 'на зло': *Він робит єму усе на збитки* [5, с. 278] подана з таким значенням і в словнику української мови [7, с. 437]. *На збитки не вмру* – наперекір тим, що бажають моєї смерті [5, с. 278].

В українських говірках Підляшшя, наприклад, фразеологізм *робити фокуси* вживають і в текстах про андріївські вечорниці, і про післявесільні обряди: *бувало вже // брам'к'і зни'мал'і то // о / со'ломойу на 'гул'іци // дров кост'ру рос'к'і"дайт // о / ро'бил'і та'к'ійі 'фокуси / ро'бил'і в'шитко // вс'о // вже то'п'ір 'тойе вс'о по'г'інуло // йа'кайя дур'ниц'я до голо'ви при'шла то вс'о ро'бил'і* [1, с. 288]; *вже при'їде при'дане / вже ши'куйуц':а / 'ку'н'ми / го'товл'ац':а / ну^о // і та'к'ійі 'фокуси ро'бил'і / ...розма'йіти от / пириби'райуц':а д'руга 'пара за моло'дих / вже встрі'чати 'тойе при'дан'е / 'ал'бо знов дес'... / аї та'к'ійі розма'йіти / ну дес' і: / пириби'руц':а то за ци'ганк'і і... / то за 'того / то та'ко та'кийі о ко'медийі / і // так 'чуд'ат вже* [1, с. 254].

Для об'єктивних висновків у дослідженнях обрядової фразеології необхідне з'ясування специфіки її функціонування в різних територіальних традиціях і поза межами обрядів та звичаїв, виявлення міжобрядових одиниць.

Фразеологізми як особливі мовні знаки підтверджують чітко виражену національну самобутність діалектного мовлення. Діалектні компоненти у складі сталих виразів дозволяють відносити окремі фразеологізми до вузьколокальних. Цілком очевидним є факт повного збігу семантики, компонентного складу та структури деяких фразем у різних діалектах, у літературній мові та діалектах, у різних обрядах.

Отже, у живому територіальному мовленні постійно відбувається поновлення форм і семантики, поява нових мотивацій, розвиток варіантів через ізолекси на базі існуючих конструкцій. Опис обрядових фразем, їх структурно-семантичних варіантів створює основу для подальшого наповнення фактичним матеріалом, з'ясування меж поширення ізофразем, вияву загальноукраїнських і вузьколокальних типів для етимологічних досліджень з метою створення атласів і словників.

Література

1. Аркушин, Г. Голоси з Підляшшя (Тексти). – Луцьк, 2007.
2. Аркушин, Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. – Луцьк, 2000.
3. Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів / укл. Руснак Н., Гуйванюк Н., Бузинська В. – Чернівці, 2006.

4. Говори української мови (Збірник текстів) / укл.: С.Ф. Довгопол, А.М. Залеський, Н.П. Прилипко; відп. ред. Т.В. Назарова. – К., 1977.

5. Гуцульські світи. Лексикон / Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дідик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013.

6. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дідик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009.

7. Словник української мови: в 11 т. – К., 1970-1980. – Т. 3.

8. Царьова, І. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнословобожанських говірок. – Дніпропетровськ, 2015.

УДК 392.51(477.41/476.2)

С. Л. Маховська

Поліський весільний обряд в українсько-білоруській польовій практиці: проблеми та перспективи дослідження

У пропонованій розвідці здійснено спробу проаналізувати особливості польової роботи етнологів та фольклористів щодо збору матеріалів з весільної обрядовості на українсько-білоруському пограниччі, зокрема, на території Гомельщини (Білорусь) та Чернігівщини (Україна). Потреба у здійсненні такого виду дослідження викликана чималою джерельною базою з окресленої проблематики, студіювання якої свідчить про відсутність чіткої методики польової роботи, спільної для науковців, які працюють у межах одного напрямку.

Попри наявність численних праць із польової фольклористики та етнографії (як теоретичного, так і прикладного характеру) [2; 4; 5; 23], «живий» експедиційний матеріал продовжує вражати науковців своєю унікальністю, щоразу демонструючи самотність тієї чи іншої складової народної культури. Однак представники різних фахів підходять до фіксації цього матеріалу з маніакальною залежністю від сфери власних наукових зацікавлень, аж ніяк не дбаючи при цьому про можливий міждисциплінарний зміст своїх напрацювань. Підтвердженням цьому може слугувати теза відомої української дослідниці, фольклористки О. Бріциної, яка зазначає, що «своєрідна